

dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/v-avangarde-tankovyh-udarov-frontovoj-dnevnik-strelka-razvedyvatelnoj-mashiny-read-228208-8.html>

9. Lippih Vilgelm. Beglyy ogon! Zapiski nemetskogo artillerista 1941–1945 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://read24.ru/pdf/vilgelm-lippih-beglyiy-ogon-zapiski-nemetskogo-artillerista-1940-1945.html>

10. Medvedeva T.S. Tsennosti nemetskogo naroda: istoriya i sovremennost [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do st.: http://vestnik.udsu.ru/2010/2010-053/vuu_10_053_15.pdf

11. Meyer Kurt. Nemetskiy rezhim v Vospominaniya generala SS. 1939–1945. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/nemeckie-grenadery-vospominaniya-general-a-ss-1939-1945-read-214245-13.html>

12. Mihaylyuk M. Natsistskiy rezhim v Ukrayini: pobut i doz-villya okupantiv // Istorichnyy zhurnal. – 2007. – № 5. – S.101–110.

13. Molotov S.N. Sotsialno-psihologicheskii oblik voennosluzhashchih vermahta v period voyny natsistskoy Germanii protiv SSSR, 2006. Avtoref. diss. na soisk. kand. stepeni [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do avtoreferatu: <http://cheloveknauka.com/sotsialno-psihologicheskii-oblik-voennosluzhaschih-vermahta-v-period-voyny-natsistskoy-germanii-protiv-sssr#ixzz2wK7k1DS6>

14. Ollerberg Yozef. Nemetskiy snayper na Vostochnom fronte 1942–1945 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.litmir.net/br/?b=110078>

15. Rzhetskaya E.M. Gebbels. Portret na fone dnevnika. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://militera.lib.ru/memo/russian/pzhevskaya_em2/09.html

16. Senyavskaya E.S. Psihologiya voyny v XX veke: istoricheskiy opyt Rossii [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_00.htm

17. Ferten Hendrik. V ogne Vostochnogo fronta. Vospominaniya dobrovoltsa voysk SS [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://read24.ru/pdf/hendrik-ferfen-v-ogne-vostochnogo-fronta-vospominaniya-dobrovoltsa-voysk-ss-.html>

18. Hans fon Lyuk. Na ostrie tankovogo klina. Vospominaniya ofitsera vermahta 1939–1945 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/na-ostrie-tankovogo-klina-vospominaniya-oficera-vermahta-1939-1945-read-289811-16.html>

19. Hart S., Hart R., Hyuz M. Nemetskiy soldat Vtoroy mirovoy voyny. Ryadovye vermahta i SS 1939–1945 gg. – M. : “Eksmo”, 2006. – 192 s.

20. TsDAVO. – F. KMPF – 8. – Op. 2. – Spr. 135. – Ark. 83–84.

21. Tam samo. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 90. – Ark. 1–8.

22. Tam samo. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 119. – Ark. 11–23.

23. Tsizer Bruno. Doroga na Stalingrad. Vospominaniya nemetskogo pehotintsya 1941–1943 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://kievgrad.com/b/tsizer_doroga_na_stalingrad_vospominaniya_nemetskogo_pehotintsya_1941_1943/10

24. Shteydle Luitpold. Ot Volgi do Veymara. Memuary nemetskogo polkovnika, komandira 6-y armii Paulyusa. – M. : “Progress”, 1973. – 424 s.

Drobot N. V., student of the Institute of History Education National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), nickvadro@hotmail.com

On the question of the religious mentality of the German soldier in wartime (1941–1944): theory and practical aspect

The theoretical and practical aspects of the question of the religious mentality of the German troops in the territory occupied Ukraine. An attempt to use methodological approaches and historical synthesis “school of Annals” to reflect the social and mental state of a German soldier in the context of religious life in Ukraine 1941–1944.

Keywords: military serviceman, “limit situation”, ideology, mentality, religion, religious life, soldier.

Дробот Н. В., студент, Інститут історичного образования Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), nickvadro@hotmail.com

К вопросу религиозной ментальности немецкого военнослужащего в условиях военного времени (1941–1944 гг.): теоретический – практический аспект

Изучаются теоретическо-практические аспекты вопроса религиозной ментальности немецкого военнослужащего на территории оккупированной Украины. Делается попытка использовать методологические подходы исторического синтеза и “школы Анналов” для отображения социально-психического состояния немецкого солдата в контексте религиозной жизни Украины 1941–1944 гг.

Ключевые слова: военнослужащий, “пограничная ситуация”, идеология, ментальность, религиозность, религиозная жизнь, солдат.

* * *

УДК 728.18(477)

Яворська І. Т.
здобувач кафедри історії України, Чернівецький
національний університет ім. Ю. Федьковича
(Україна, Чернівці), irina.yav@gmail.com

НОРМИ ТА АНОМАЛІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО ЖИТТЯ НА БУКОВИНІ У 1953–1967 РР.

Пропонується авторський погляд на аналіз фактів та подій, що торкаються побутової, релігійної та суспільно-політичної площин життя єврейської громади Буковини, яка у досліджуваній період була однією з найчисельніших та національно вмотивованих. В ході дослідження вдалося упорядкувати та проаналізувати фактичний матеріал, який доводить, що суспільно-політичне життя євреїв Буковини в епоху “відлиги” згасало, було підпорядковане радянським реаліям, протікало в нелегальних умовах. Початок антирелігійної кампанії призвів до посилення дискримінації ортодоксальних євреїв та появи релігійного антисемітизму. Повернення репресованих сіоністів наприкінці 50-х рр. ХХ ст. сприяло відродженню сіоністської ідеології та активізації емігрантських настроїв в колі євреїв Буковини. Результатом дослідження може стати концепція комплексного аналізу дослідження історії євреїв Буковини у взаємозв’язку з міжнародними подіями та політикою держави Ізраїль, зокрема.

Ключові слова: єврейська громада Буковини, антирелігійна кампанія, ортодоксальні євреї, антисемітизм, толерантність, сіонізм, емігрантські настрої.

Історія буковинського єврейства упродовж століть була настільки самотньою, що викликала неабиякий інтерес у істориків, політиків та релігієзнавців цілого світу. Дослідження питань, пов’язаних з життям єврейської громади на Буковині в “епоху відлиги” залишається малодослідженою сторінкою регіональної історії. Об’єктивний аналіз українсько-єврейських стосунків, адаптація євреїв до радянської дійсності у постсталінську добу та відродження сіонізму в колі буковинського єврейства потребує подальшого неупередженого дослідження. Автор не претендує на повноту висвітлення феномену буковинського єврейства в досліджувану добу, ставлячи своєю задачею виклад нових відомостей, що проливають світло на непрості та неоднозначні умови життя єврейської громади Буковини за часів “відлиги”.

Основним об’єктом даного дослідження виступає єврейська громада Буковини у період 1953–1967 рр. Хронологічні рамки охоплюють період спаду офіційного антисемітизму аж до появи нової хвилі сіонізму в колі буковинських євреїв. Трагування умов життя єврейської громади Буковини та стосунків з владою у досліджуваній період часто характеризується неоднозначно, викликаючи ряд суперечок, тому поява дослідження, що ґрунтується на архівних матеріалах, матеріалах преси, з використанням мемуарної літератури сприяє досягненню певної наукової ясності.

Історіографічна складова даного дослідження не надто багата, адже радянське керівництво вважало, що “єврейське питання” в СРСР успішно вирішене. Останнім часом завдяки розсекреченості багатьох архівів у світовій та українській науці з’явилися статті, документальні публікації та монографії дослідників Г. Костирченка [1], В. Гриневича [2], М. Міцеля [3], В. Ханіна [4], О. Бажана [5], І. Біласа [6] та інших, в яких висвітлюється проблема взаємостосунків влади та євреїв України, рівень міжетнічної напруги та початок

нової хвилі еміграції євреїв з республік колишнього СРСР.

Мета статті – дослідити основні складові суспільного, релігійного та культурного та побутового життя євреїв Буковини у світлі радянських документів досліджуваної доби, дати об'єктивну оцінку їх особливостям та реконструювати умови відродження єврейської самоідентифікації постсталінських часів.

По смерті Сталіна євреї Буковини, як і усього СРСР, відчували на собі значне послаблення політичного тиску, яке виражалося у припиненні політичних репресій на активістів, звільненні раніше репресованих за різноманітними “єврейськими справами”, припиненні антисемітських публікацій у буковинській пресі. Проте, незважаючи на загальне пом'якшення політичного клімату в країні, до євреїв і далі продовжували ставитися з підозрою.

Характеризуючи Чернівці постсталінської доби чернівецький професор В. Вайсберг писав: “Чернівці були містом провінційним та єврейським. Звичаї панували тут прості та невігядливі. Населення більшою частиною нахлинувши з бессарабських містечок, від надлишку освіти не страждало та суворістю аристократичного виховання не мучилося. Спілкувалися один з одним, головним чином на вулиці. Очевидно, клімат та архітектура цьому сприяли” [7].

Релігійні євреї Буковини жили згідно єврейськими традиціями: дотримувалися правил кашруту, відзначали єврейські свята, спілкувалися на їдиш, по суботам ходили в синагогу. В синагогу ходили не тільки віруючі євреї, а й світські – з почуття національної солідарності. Дехто міг танцювати і співати біля синагоги, викликаючи здивовані погляди городян. Збереженню релігійних традицій сприяли активна просвітницька діяльність ортодоксальних євреїв, які стікалися до Чернівців з усіх куточків СРСР. Багатьом з них не вдалося виїхати з СРСР разом з польськими та румунськими євреями, тому вони перебралися до Чернівців, щоб бути подалі від великих міст та очікували чергового дозволу на виїзд до Ізраїлю.

Рабин Хаїм–Меір Кахане, відкрив у Чернівцях хедер (єврейська релігійна початкова школа) та викладав підпільно Тору для єврейських хлопчиків [8]. Крім нього, підпільним викладанням старшим учням займався ребе Хаїм–Залман Козлінер. За словами сучасників, він займався з учнями цілими днями, вивчаючи Гемору, хасидизм, маамарім (одкровення) Ребе. Неабияким сміливцем у радянських Чернівцях був любавицький хасид Гершл Рабінович, якому вдалося збудувати у Чернівцях мікву (резервуар для ритуального омовіння) та відновити у Садгорі могилу Ісроеля Фрідмана (Ружинера) [9]. У 1956 р. із заслання до Чернівців повернувся реб Мендл Футерфас – відомий керівник підпільної організації у Львові, що виготовляла фальшиві паспорти для бажаючих емігрувати у перші повоєнні роки. Хоча вся родина Футерфаса вже була в Ізраїлі, він залишався у СРСР і став впливовим релігійним авторитетом серед ортодоксальних євреїв не тільки Буковини, а цілого СРСР. “До тих пір, доки я зможу врятувати хоча б одного єврея – моє місце тут” – вважав М. Футерфас. Невдовзі до Чернівців прибули відомі рабини Аврам Ловенгарц, Ейзер Винокурський, і “в місті поступово зібралася ціла компанія “міцних

хабадників”, які утворили підпільну хабадську общину [8]. Нелегальна, але активна релігійна та просвітницька робота регіональних єврейських лідерів підтримувала певний рівень релігійності, сприяла збереженню національної самобутності євреїв Буковини, виховувала нове покоління. Завдяки терплячій та наполегливій роботі активістів у другій половині 50–х рр. був дозволений виїзд з Буковини до Ізраїлю багатьом релігійним єврейським родинам.

Щодо виховання у нерелігійних єврейських сім'ях, то воно здавна базувалося на спадкових родинних традиціях, де підкреслювалася винятковість євреїв та надзвичайні вимоги до власного саморозвитку. “Ти – як і я, як бабуся і дідусь – єврей, – казали батьки. – Це означає, що ти повинен вчитися, працювати і поводитися так, щоб бути на десять голів вище всіх оточуючих. І тільки тоді, може бути, з Божою поміччю тобі вдасться досягти у цьому житті того, що не євреї досягають без особливих зусиль”. Дорослим єврейським хлопчикам батьки не втомлювалися повторювати: “Ти повинен бути начальником без ворогів. Єврею ніхто, ніколи, нічого не пробачить” [7]. Високі вимоги до освіти у єврейських родинах тісно прив'язувалися до майбутнього кар'єрного росту, який мав гарантувати високий соціальний статус.

Щодо рівня міжнаціональної напруги у період правління М. Хрущова, то він позначився в Україні відсутністю помітного етнічного протистояння. Наприкінці 1950–х партія вкотре розпочала нова епопею пошуку ворогів – релігійних фанатиків, обмежених невігласів, які стають гальмом поступального руху вперед. Держава значно перебільшувала вплив релігії на суспільно–політичне життя, виставляючи релігію на місце, яке їй аж ніяк не належало. Хоча кампанія носила яскравий антисектантський характер, боротьба велася одночасно проти усіх релігій та конфесій. Найважливішим напрямком кампанії стала ліквідація релігійних організацій на місцях. Згідно з інформацією Уповноваженого Ради в Україні у справах релігії у 1948 р. налічувалося 78 синагог, в 1955 р. число громад іудейського віросповідання в Українській РСР зменшилося до 41 громади [10, арк. 13]. Наступні роки позначилися поступовим закриттям діючих божниць.

Що до кількості синагог Чернівецької області, то на середину 1950–х рр. переважна більшість їх залишалися зруйнованими війною, частину вцілілих влада переоблаштувала під суспільні потреби. З 11 іудейських культових будівель м. Вижиці за релігійним призначенням не використовувалася жодна: велика (головна) синагога стала районним будинком культури, молодіжна синагога перетворена у котельню, приміщення мікви використовувалося під житловий будинок, іудейські обряди здійснювалися таємно. Синагогу в м. Сторожинець районна влада переобладнала в спортивну школу, Кіцманська дерев'яна синагога певний час слугувала пунктом обміну вторинної сировини, але невдовзі згоріла. Синагоги м. Бояни та смт. Путила були спалені під час Другої світової війни [11]. У головній синагозі м. Новоселиці розмістився будинок піонерів, пізніше клуб. Центральна синагога–клойз ружинських цадиків у м. Садгорі була перетворена у майстерні, де ремонтували танки, пізніше сільгосптехніку, а потім взагалі стала закинутим приміщенням. Звісно, що така кількість бож-

ниці не змогла задовольнити потреб вірян, адже згідно перепису населення СРСР 1959 р. євреї склали 5,5% населення Чернівецької області, їх число в Чернівцях становило 25,7% [12]. У розпал антирелігійної кампанії у 1959 р. сталося закриття найдавнішої синагоги Чернівців, відомої як “Гросшил”, або “Алтершил”. Єдиним діючим будинком молитви для євреїв Чернівецької області залишилася синагога “Бейт–Тфіла Біньямін”, що по вул. Л. Кобилиці, яка упродовж 1959–1994 рр. залишалася центром релігійного життя євреїв.

Складовою частиною антирелігійної кампанії 1960–х рр. став фінансовий контроль над релігійними організаціями. Для єврейської громади це вилилося у заборону на випічку маці. В той час, як православні паски випікалися на державних хлібопекарських комбінатах і продавалися у всіх магазинах, випічка маці вимагала дотримання певних ритуальних вимог: спеціальні дрова, особливий посуд, а головне – рецепт приготування у відповідності до єврейських канонів: тісто не повинно закваситися, інакше втрачався духовний зміст святкового хліба. Довірити випічку маці державним хлібокомбінатам євреї не могли, адже там був машинний заміс, а кошерною була маца, яку місили руками, тому керівники єврейських громад часто шукали різні шляхи для забезпечення вірян ритуальним хлібом. Через те, що мацу продавали у синагогах, це давало привід називати синагогу у Чернівцях “комерційною установою, яку очолює спекулятивно–торгашеський елемент, що ховається за спинами віруючих та мріє про викачування прибутків” [13, арк. 95]. Протистояння влади та релігійних євреїв призвело до того, що на початку 1960–х рр. мацу пересилали у посилках з Ізраїлю та США. Щоправда, разом з мацою буковинські євреї отримували виклик від “родичів” з Ізраїлю. Це дало привід розгорнути цілу кампанію 1964 р. у пресі СРСР, в якій посилки з мацою стали вважати “ідеологічною диверсією”.

Релігійна дискримінація змушувала релігійних євреїв реагувати на тиск. Частина молодих євреїв тікали з Чернівців, знаходили притулок у Ташкенті, де місцева влада ставилася до віруючих лояльніше, ніж в Україні, активніші домагалися права на виїзд з СРСР. Цікава та показова історія трапилася з чернівецьким хасидом М. Вишецьким, який тікаючи від переслідувань знайшов притулок у невеличкому селі на Львівщині. Влаштувавшись у селі на роботу і знявши невеличку кімнатку у господаря, 17–літній юнак вранці почав молитву. “О, як я молився того ранку, з якою вірою, з якою силою! Сльози текли по моєму лицу, а я, закривши очі, стояв біля стіни і просив Всевишнього про допомогу”, – згадував М. Вишецький [8]. Відкривши очі, він побачив за вікном цілу купу людей, що зібралися і розглядали нового сусіда, у якого на голові та руках висіли дивні коробочки. Вирішивши, що цей молодик шпигун, діти покликали батьків, ті – сусідів. Аж допоки хтось не сказав: “Ніякий він не шпигун, це єврей, вони так моляться”. Сільські люди, подивовані шаленством молитви, вирішили що М. Вишецький єврейський святий. Згодом молодий хасид став шанованою у селі людиною і стверджував, що кожен, хто йшов йому назустріч віддавав поклін та хрестився [8]. Вроджена толерантність до глибоковіруючої людини будь–якої

конфесії була притаманна як галицьким, так і буковинським українцям.

Аналізуючи документи, що відтворюють життя ортодоксальних євреїв Буковини, стає зрозумілим, що певної активності єврейське життя у Чернівцях набирало саме у дні єврейських свят: Новий рік, Судний день, свято Сукот. В період свят у синагозі міста Чернівців можна було побачити не тільки релігійних євреїв, а й окремих осіб з числа працівників радянських установ та інтелігенції. За словами уповноваженого, в дні єврейських свят масово відбувається порушення трудової дисципліни: “Віруючі євреї – робітники та службовці державних установ просто залишали свої робочі місця або закривали “торгову одиницю” і йшли в синагогу. В Судний день на базарах життя замирало, багаточисельні ларьки, лавки, кіоски різних організацій були закритими” [13, арк. 94]. Радянське керівництво ототожнювало іудаїзм з сіонізмом, тому постійно наглядало за активістами синагоги та усіма іноземцями які відвідували Чернівецьку синагогу, присікаючи будь–які спроби поширення релігійної літератури, сувенірної продукції та яскравих листівок з видами Ізраїлю.

Значним поштовхом, який сприяв росту національної самосвідомості та поширенню ідей сіонізму в колі євреїв Буковини стали події Сінайської кампанії 1956 р. та Фестиваль молоді та студентів 1957 р., що відбувся у Москві. Чи не вперше СРСР офіційно привідкрив “залізну завісу” і радянські євреї вперше змогли відкрито зустрітися та спілкуватися з членами ізраїльської делегації. На чолі делегації Ізраїлю був колишній буковинець родом з м. Хотина – Давид Шорх. Відлуння подій 1956–1957 рр. спонукало частину єврейської молоді активно прослуховувати передачі ізраїльського радіо, відкриваючи події, що відбуваються на прабатьківщині та єврейській діаспорі. Антирадянська кампанія в ізраїльських засобах масової інформації, що почалася після завершення міжнародного конфлікту 1956–1957 рр., змусила керівництво Радянського Союзу посилити контрпропагандистську роботу, піддаючи критиці всі інституції, які могли бути осередками підтримки сіоністської ідеології.

Обласна преса Буковини на початку 1960 р. організувала публікацію ряду статей і листів, які викривали синагогальний актив м. Чернівці у “користі та зловживаннях”, “порочних зв’язках з закордоном” та ін. На боротьбу з “релігійним мракобіссям” ставали партійні керівники, письменники, вчителі, вся “передова” громадськість СРСР. Нині важко, та й неможливо відтворити всю неоднозначність ситуації, яка змушувала дітей відмежовуватися від релігійних батьків, сивобородих рабинів відрікатися від справи свого життя. “Сьогодні на сторінках газети, – писав у “Радянській Буковині” шістдесятичотирихлітній рабин Геллер Мендель Ісакович, – хочу сказати своїм “клієнтам” – батькам Белферману П. Л., Коренвайну І. І., Весту Г. Л., синів яких я навчав основ іудаїзму, що я просто обдурював їх, сміявся з них так, як і над тими молодими, які замість красивого молодіжного весілля ставали у мене під “хупе” (вінець) [14].

Вчителі, які були втягнуті у антирелігійну кампанію, теж з гнівом виступали проти дій керівників Чернівецької синагоги, які “роздавали парафіянам націоналістичну літературу, жетони, листівки з закля-

ками емігрувати до Ізраїлю, а керівники синагоги Хаят–Рахліс, Боренбойм, Клейман, Мандель, Губер, Меламед з розкритими обіймами зустрічали “гостей” з Ізраїлю” [15]. Віруючі євреї стали боятися ходити в синагогу, інтелігенція усіяко оминала розмови про Ізраїль, боячись накликати на себе “справедливий гнів” за дії агресорів, вдома батьки уникали усіяких розмов при дітях, боячись, що ті ненароком проговоряться у школі. Життя серед іновірців навіть за відсутності відкритого антисемітизму змушувало людей ставати недовірливими, дволикими та підозрілими. Прихований антисемітизм змушував євреїв змінювати прізвища, імена, уникали усіяких натяків на свою національність, опускати очі при обговоренні національних проблем, адже будь–яке згадування про єврейськість в інтернаціональній країні в умовах складної ситуації на Близькому Сході могло вилитися у відмову при прийнятті на роботу, або звинуваченні у “політичній неблагонадійності”. С.Шпитальник згадувала, як довго не могла знайти роботу через п’яту графу у паспорті і у розпал Синайської кампанії 1956 р., їй при прийомі на роботу сказали: “Кого ви мені привели? Ізраїль напав на Єгипет!” [16]. Більшість євреїв Буковини не були сіоністами, але продовжували залишатися євреями в глибині душі. Всі події, які відбувалися в СРСР та на Близькому Сході, глибоко переживалися, але задушевних розмов між євреями не відбувалося – люди просто боялися, їм здавалося, що стіни мають вуха. “В Союзі ми жили в атмосфері постійного тиску, постійного відчуття, що за нами слідкують і чекають, щоб ми підставили себе, в атмосфері страху та боязні, – згадував колишній чернівчанин Й. Левенгарц. – Страх проникав через усе наше ество і до цього часу живе в нас... Розумом я розумію, що все вже давно позаду, я більше сорока років живу у Ізраїлі, та й радянська влада закінчилася. Але – я боюся. Це не піддається логічному поясненню, це вище мене, і я нічого не можу з собою вдіяти” [9]. Страх вбивав національні устремління та любую ініціативу, тому протистояти радянським каральним органам могли одиниці євреїв–відчайдухів, які таємно здійснювали обряди, поширювали містом мацу, співали патріотичних пісень на івриті та запалювали свічки на Шабат.

Радянський спосіб життя, русифікація та ідеологізація освіти поволі стали витісняти з щоденного життя євреїв рідну мову, звичаї та традиції, хоча кількість міжнаціональних шлюбів не була високою. Детальну інформацію про мовну асиміляцію євреїв України дають матеріали перепису населення. У 1959 р. тільки 16,9% євреїв України визнавали рідною мову їдиш, 79,9% – вважали рідною російську, 2,8% – українську [17]. Частина єврейської молоді вважала сіонізм, як будь–який націоналізм надто обмеженим світоглядом, не приймала участі в поширенні сіоністських матеріалів не бажаючи піддавати власне життя небезпеці.

Наприкінці 1950–х до Буковини “тоненьким струмочком” почали повертатися колишні емігранти з Аргентини, Бразилії, Канади, Румунії, Австрії, Німеччини та інших країн, які повірили у побудову світлого майбутнього у СРСР. Відповідно до “Пам’ятки з перевірки стану влаштування репатріантів та реемігрантів” влада відстежувала житлові умови, становище непрацевдат-

них, види матеріальної підтримки, влаштованість дітей на новому місці – все, щоб “новонавернені” відчули турботу радянської держави та теплий прийом земляків [18, арк. 31]. В цей же час траплялися поодинокі випадки повернень колишніх буковинських євреїв з Ізраїлю, пов’язані с складною ситуацією на Близькому Сході. У довідці заступника голови Чернівецького виконкому згадується ім’я Бронштейн Леї, 1887 р.н., яка повернулася з Ізраїлю в Чернівці до дочки Шварцман Р. Документ “зобов’язує Вас надати квартиру по вул. Комсомольській 16, кв.1 для громадянки, що прибула на постійне місце проживання в м. Чернівці з–за кордону” [18, арк. 13]. Міська влада докладала значних зусиль по прийому, влаштуванні та адаптації тих, хто вирішили повернутися на Буковину.

Зовсім іншим було ставлення держави до тих буковинських євреїв, хто повертався з місць позбавлених волі. Наприкінці 1956–поч.1957 рр. до Чернівців стали повертатися відомі літератори та письменники, арештовані в ході кампанії боротьби з космополітами, родини буковинських євреїв, арештовані за т.зв. “контрреволюційну діяльність” й вислані у 1940–1941 рр., у перші повоєнні роки. Постійним місцем проживання, як правило, ці люди, будучи корінними буковинцями, обирали Чернівці.

Після багатолітнього заслання до Чернівців у 1955 р. повернувся письменник Мойше Альтман, який одразу включився у літературне життя краю. Слідом за ним із заслання повернувся поет Меєр Харац, якому влада виділила тісеньке підвальне приміщення, що довгі роки гнітило талановитого поета, який одразу активно включився у літературну роботу. У 1956 р. з північно–казахстанських таборів повернувся до Чернівців колишній активіст Нафтоле–Герц Кон, у 1959 р. Йосип Бург. “Коли я приїхав до Чернівців, каміння під ногами плакало, – писав Й. Бург після свого повернення. – Місто повністю змінилося. Я не знав нікого. Упродовж багатьох місяців я хотів щось дізнатися про родичів. Дарма”. Багатокультурного середовища у Чернівцях, за словами Й. Бурга, вже не було. Єврейські письменники у своїй творчості здебільшого відчували себе самотніми. Дехто, прилаштовуючись до потреб держави примушував себе оспівувати щасливу радянську дійсність, отримуючи за це певні привілеї. Частина продовжувала творити, спираючись у своїй творчості на давні єврейські мотиви.

Колишні репресовані буковинські сіоністи та єврейські письменники, прибувши на Батьківщину, в режимне м. Чернівці, стикалися з рядом побутових проблем: вони не могли влаштуватися на роботу без прописки, і не мали змоги прописатися через відсутність постійної роботи. Родина Фельдмана та Розенбаум арештована на 8 років у 1940 р., після закінчення терміну ув’язнення була етапована у заслання в Красноярьський край, звільнена із заслання у 1956 р. та спромоглася купити в Чернівцях на вул. Буковинській, 11 напівпідвал за 3 тис. руб. [18, арк. 13]. Родина великого торгівця Горовіця А. Д., що народився у с. Чорнівка Садгірського району та був висланий у 1941 р., наприкінці 1956 р. прибула із спецпоселення та купила будинок по вул. Герцена, 29. Проте начальник УМВС виконкому Чернівецької області Полубрюхов у листі до голови Чернівецького виконкому вважав “небажаним

проживання у обласному центрі колишніх кримінальних та політичних злочинців, а також спецпоселенців, які ніколи у Чернівцях не проживали, але настійно прагнуть осісти в місті на постійне проживання” [18, арк. 13]. Далі Полубрюхов просить міське керівництво “дати вказівку відповідним органам, що відповідають за реєстрацію купівлі та продажу будинків і квартир, щоб ті при зверненні до них осіб, що прибули з місць позбавлення волі та спец поселень, та бажаючих придбати житлову площу у м. Чернівцях, погоджували (ці дії – авт.) з органами УМВС” [18, арк. 56].

Невлаштованість, проблеми працевлаштування, складна економічна ситуація та “політична неблагонадійність” колишніх сіоністів та активістів єврейського життя вкотре виявила проблеми радянської дійсності. Євреї, що поверталися з заслання ставали надзвичайно складним контингентом для ідеологічної роботи, адже отримавши вкрай негативний досвід спілкування з представниками радянської влади, ці люди, маючи родичів за кордоном могли повідомляти небажану інформацію. Поява такого дестабілізуючого контингенту у м. Чернівцях та області була вкрай небажаною. Не прагнучи інтегруватися у радянську дійсність більшість євреїв, що повернулася із заслання за участь у сіоністській роботі, намагалася якнайшвидше виїхати на постійне місце проживання до Ізраїлю та об’єднатися з родичами, що виїхали в повоєнний час. Початок листування з Ізраїлем відкривав нову сторінку у житті буковинських сіоністів – боротьбу за виїзд до Ізраїлю.

Першу згадку про початок еміграції євреїв з Буковини у часи хрущовської “відлиги” знаходимо у довідці начальника управління УМВС Чернівецької області Мирного на ім’я Голови міськради м. Чернівці Михайловського від 21 листопада 1955 р. В ній повідомлялося про дозвіл на виїзд за кордон на постійне проживання 19 родин чернівецьких євреїв. До списку виїжджаючих додавалися адреси квартир, що звільнилися [19, арк. 37–51]. За підрахунками автора, в 1956 р., згідно з інформацією УМВС, з міста виїхали 149 родин на постійне проживання, у 1965 р. – 56, 1966 р. – 69 [20, арк. 24–26]. Виїзд на постійне місце проживання в Ізраїль надавався з надзвичайною неохотою, адже для радянського керівництва це була важлива демонстрація радянських принципів. Але єврейське населення УРСР було найстарішим в СРСР, у більшій частині якого переважало консервативне мислення. Літні люди мріяли померти на історичній батьківщині, тому цій категорії радянська влада йшла на поступки. Неабиякий сплеск еміграційної активності був викликаний переможними результатами “Шестиденної війни” в Ізраїлі 1967 р., яка вперше відродила у радянських євреїв приспаний патріотизм до історичної Батьківщини та викликала небачену хвилю зацікавленості до історії Ізраїлю.

Щоб завадити росту еміграційних настроїв євреїв Буковини газета “Радянська Буковина” створила декілька постійних рубрик, в яких знайомила читачів з особистими трагедіями та невдачами колишніх земляків, які виїхали до Ізраїлю. Упродовж 1967–1968 рр. читачі співчували долі чернівецького єврея Менделя Сироти, якому вдалося “вирватися” на початку 1966 р. до Ізраїлю та нарешті повернутися до Буковини. На багатьох чернівецьких підприємствах, де працювали євреї,

відбулися масові мітинги, на яких “робітники засуджують дії ізраїльських мілітаристів, вимагають відвернення військ агресорів з арабської землі” [21]. Щоб продемонструвати солідарність з “прогресивними” арабськими режимами, на багатьох підприємствах Буковини було ініційовано збір добровільних внесків населенню арабських країн у фонд миру [21]. Цікаво, що згідно з довідкою про витрати релігійних об’єднань Першотравневого району м. Чернівці відрахування у фонд миру здійснювала у сумі 100 крб. і чернівецька синагога [22, арк. 6].

Чи не єдиним позитивним кроком радянської влади, щодо єврейської громади СРСР став вихід у 1961 р. журналу “Советіш геймланд” (Радянська батьківщина – їд.), довгий час членом редколегії якого був буковинський письменник Х. Меламуд. Демонстрацією поваги до єврейських культурних прагнень буковинських євреїв стали прем’єри, які відбулися на сцені Чернівецького музично-драматичного театру ім. О. Кобилянської: за романом Шолом-Алейхема “Мандрівні зорі” та “Тев’є молочник”, за М. Лермонтовим “Іспанці”, за К. Куцковим “Уріель Акоста”. Радянське керівництво уперто не хотіло визнавати, що показна увага до національної культури не вирішує глибоких проблем національної політики.

Дана стаття продемонструвала переконливе розуміння того факту, що національне питання залишається одним з актуальних у царині історичних досліджень. Хоча період правління М. Хрущова позначився відсутністю міжнародного протистояння та знизив рівень міжнародної напруги, життя єврейської громади Буковини продовжувалося в умовах страху до влади та недовіри до сусідів. “Єврейська солідарність” підсвідомо згуртовувала громаду євреїв Буковини навколо подій на історичній Батьківщині – Ізраїлі, а повернення колишніх репресованих сіоністів та інтелігенції єврейського походження підтримувало баланс національної самобутності єврейської громади. Керівництво краю виявилось неготовим до ґрунтового вирішення проблем національно-культурного характеру та вважало за доцільне ігнорувати національні та культурні потреби євреїв, посилювати релігійну дискримінацію, обмежувати право виїзду до Ізраїлю, переслідувати інакомислячих. Автор статті переконаний, що феномен буковинського єврейства лежить у складній площині етнокультурних та соціально-гуманітарних сфер, які неможливо осягнути без наукового засвоєння історичного досвіду.

Список використаних джерел

1. Костырченко Г. В. Тайная политика Сталина: власть и антисемитизм. – 2. – М. : Международные отношения, 2003. – 784 с.
2. Гриневич В. Україна після Голокосту: до проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої Світової війни // Голокост і сучасність. – 2002. – № 6.
3. Мицель М. Евреи Украины в 1943–1953 гг. Очерки документированной истории. – К. : Дух і літера, 2004. – 362 с.
4. V. Khanin Documents on Ukrainian Jewish Identity and Emigration 1944–1990. – The Cummings center series, 2003. – 337 p.
5. Бажан О. Репресивні заходи радянської влади щодо громадян єврейської національності в УРСР (1960–ті – 1980–ті рр.) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – № 1/2.
6. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – К. : “Либідь”–“Військо України”, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
7. Васісберг В. Как я не выдержал экзамена черновицких

мудрецов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://berkovich-zametki.com/Nomer28/Vajsberg1.htm>

8. Вышецкий М. Это жизнь (Воспоминания хаббадников, записанные Давидом Шехтером) // Лехаим. – Ноябрь 2012.

9. Левенгарц Э. “Ангел-избавитель да сохранил тебя от всякого зла” Воспоминания хаббадников, записанные Давидом Шехтером // Лехаим. – Апрель 2013. – № 4 (252). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lechaim.ru/ARHIV/252/levengarts.htm>

10. Центральный Державний Архив Громадських Об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 48.

11. History of the Jews in the Bukovina. – P.92.

12. Константинов В. Еврейское население бывшего СССР в XX веке (социально-демографический анализ). – Иерусалим: Лира, 2007.

13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 12.

14. Геллер М. Моє слово до віруючих євреїв // Радянська Буковина. – 1961. – 7 липня.

15. Русаковська Г. Іудаїзм – отруйне зілля // Радянська Буковина. – 1961. – 16 вересня.

16. Інтерв'ю з Сарою Шпитальник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.centropa.org/sites/default/.interview/moSHPIITALNIK%20Int.d%20oc

17. Подьячих П. Г. Население СССР. – М. : Госполитиздат, 1961.

18. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Р.–72. – Оп. 5. – Спр. 158.

19. Там само. – Оп. 5. – Спр. 155.

20. Там само. – Оп. 5 с. – Спр. 206.

21. Холодченко М. Панчішники засуджують // Радянська Буковина. – 1967. – 18 червня.

22. ДАЧО. – Р.–72 с. – Оп. 5. – Спр. 227.

References

1. Kostyrchenko G.V. Tajnaja politika Stalina: vlast' i antisemitizm. – 2. – М. : Mezhdunarodnye otnosheniya, 2003. – 784 s.

2. Grynevych V. Ukraїna pislja Golokostu: do problemy vzajemovnosyn radjans'koi' vlady ta jevrei'v Pivnichnoi' Bukoviny naprykinci Drugoi' Svitovoi' vijny // Golokost i suchasnist'. – 2002. – № 6.

3. Micel' M. Evrei Ukrainy v 1943–1953 gg. Oчерki dokumentirovannoї istorii. – К.: Duh i litera, 2004. – 362 s.

4. V.Khanin Documents on Ukrainion Jewish Identity and Emigration 1944–1990. – The Cummings center series, 2003. – 337 p.

5. Bazhan O. Represyvni zahody radjans'koi' vlady shhodo gromadjan jevrejs'koi' nacional'nosti v URSR (1960–ti – 1980–ti rr.) // Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB. – 2004. – № 1/2.

6. Bilas I. Represyvno–karal'na systema v Ukraїni. 1917–1953: suspil'no–politychnyj ta istoryko–pravovyj analiz. – К.: “Lybid” – “Vijs'ko Ukraїny”, 1994. – Кн.1. – 432 s.

7. Vasjsberg V. Kak ja ne vyderzhal jekzameni chernovickih mudrecov. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://berkovich-zametki.com/Nomer28/Vajsberg1.htm>

8. Vysheckij M. Jeto zhizn' (Vospominaniya habbadnikov, zapisanye Davidom Shehterom) // Lehaim. – Nojabr' 2012.

9. Levengarc Je. “Angel–izbavitel' da sohranit tebja ot vsjakogo zla” Vospominaniya habadnikov, zapisanye Davidom Shehterom // Lehaim. – Aprel' 2013. – № 4 (252). [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.lechaim.ru/ARHIV/252/levengarts.htm>

10. Central'nyj Derzhavnyj Arhiv Gromads'kyh Ob'jednan' Ukraїny (dali – CDAGOU). – F.1. – Op.31. – Spr.48.

11. Nistory of the Jews in the Bukovina. – P.92.

12. Konstantinov V. Evrejskoe naselenie byvshego SSSR v XX veke (social'no–demograficheskij analiz). – Ierusalim: Lira, 2007.

13. CDAGOU. – F.1. – Op.24. – Spr.12.

14. Geller M. Moje slovo do virujuchyh jevrei'v // Radjans'ka Bukovyna. – 1961. – 7 lypnja.

15. Rusakov's'ka G. Iudai'zm – otrujne zillja // Radjans'ka Bukovyna. – 1961. – 16 veresnja.

16. Interv'ju z Saroju Shpytal'nyk. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.centropa.org/sites/default/.interview/moSHPIITALNIK%20Int.d%20oc

17. Pod'jachih P.G. Naselenie SSSR. – М. : Gospolitizdat, 1961.

18. Derzhavnyj arhiv Chernivec'koi' oblasti (dali – DACHO). – R.–72. – Op.5. – Spr.158.

19. Tam samo. – Op.5. – Spr.155.

20. Tam samo. – Op.5 s. – Spr.206.

21. Holodchenko M. Panchishnyky zasudzhujut' // Radjans'ka Bukovyna. – 1967. – 18 chervnja.

22. DACHO. – R.–72 s. – Op.5. – Spr.227.

Yavorskaya I. T., Competitor of the Department of History of Ukraine, Chernivtsi National University Yu.Fedkovicha (Ukraine, Chernivtsi), irina.yav@gmail.com

Standards and anomalies of Jew's life in Bukovina in 1953–1967

The article offers the author's view of the analysis of the facts and events affecting domestic, religious and socio-political sphere of life of the Jewish community of Bukovina, which was one of the largest and nationally motivated communities in the period under review. The research enabled to organize and analyze factual material, which proves that the Jewish life in Bukovina in the era of the “thaw” extinguished, as it was subject to Soviet realities and proceeded in illegal condition. The beginning of the antireligious campaign led to the increase of discrimination against orthodox Jews and the emergence of religious anti-Semitism. The return of the repressed Zionists in the late 50's of the twentieth century contributed to the revival of the Zionist ideology and activation of emigrant sentiment in the circle of the Jews of Bukovina. The research may result in the concept of an integrated analysis of the history of the Jews of Bukovina in conjunction with international events and policies of the State of Israel in particular.

Keywords: Jewish community of Bukovina, antireligious campaign, orthodox Jews, anti-Semitism, tolerance, Zionism, emigrant sentiment.

Яворская И. Т., соискатель кафедры истории Украины, Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича (Украина, Черновцы), irina.yav@gmail.com

Нормы и аномалии еврейской жизни на Буковине в 1953–1967 гг.

Предлагается авторский взгляд на анализ фактов и событий, касающихся бытовой, религиозной и общественно-политической жизни еврейской общины Буковины, которая в исследуемый период была одной из самых крупных и национально мотивированных. В ходе исследования удалось упорядочить и проанализировать фактический материал, который убеждает, что общественно-политическая жизнь евреев Буковины в эпоху “оттепели” угасала, была подчинена советским реалиям и протекала в нелегальных условиях. Начало антирелигиозной кампании привело к усилению дискриминации ортодоксальных евреев и появлению религиозного антисемитизма. Возвращение репрессированных сионистов в конце 50-х гг. XX в. способствовало возрождению сионистской идеологии и активизации эмигрантских настроений. Результатом исследования может стать концепция комплексного анализа исследования истории евреев Буковины во взаимосвязи с международными событиями и политикой государства Израиль, в частности.

Ключевые слова: еврейская община Буковины, антирелигиозная кампания, ортодоксальные евреи, антисемитизм, толерантность, сионизм, эмиграционные настроения.

* * *

УДК 94(477):355.1–058.65:(411.16)“1939/1945”

Слободинський Д. К.
аспірант, Київський національний
університет ім. Т. Шевченка
(Україна, Київ), Slobodinskiy.D.K@ukr.net

В ім'я порятунку єврейської дитини

Висвітлено життя євреїв в період гітлерівської окупації території України. Проаналізовано вплив німецької влади на соціальне становище цивільного населення зокрема єврейських дітей. Висвітлені плани окупаційної влади, які були спрямовані на цілковите знищення єврейського населення та онімечення дітей. Продемонстровано методи масового знищення українських євреїв. Розглянуто факти порятунку українським населенням єврейських дітей.

При написанні статті були застосовані такі спеціальні історичні методи: предметно-хронологічний, статистичний, структурно-порівняльний, системно-аналітичний, метод історичної реконструкції та інші.

Жертвність українців, за яку вони не раз платили своїм життям забезпечила продовження єврейської етнічної гілки, яку так намагалися викоринити одурманені нацистськими ідеями гітлерівські кати.

Ключові слова: Друга світова війна, окупація, гітлерівці, євреї, діти, порятунок, українці.

Життя дітей в окупованій Україні було невимовно складним. Адаже саме ця соціальна група була практично незахищеною від багатьох ризиків, які ніс із собою окупаційний режим. Особливо складним виявилось життя єврейських дітей, які нарівні із своїми батьками